

GAMLA OBSERVATORIET

EN TRANSFORMATION AV
LUNDS GAMLA OBSERVATORIUM



Maria Drozd
Masterprogrammet för Kulturarv, Transformation och Restaurering
Examensprojekt våren 2022



Det Kongelige Akademi -
Arkitektur, Design, Konservering

Examensprogram våren 2022

Maria Drozd
Studienummer 170482

Institut for Byggekunst og Kultur
Masterprogrammet for Kulturarv, Transformation og Restaurering

Professor: Christoffer Harlang
Handledare: Charlie Steenberg, Petra Gipp og Lars Rolfsted Mortensen

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Introduktion

Inledning	4
Intention	8
FN's hållbarhetsmål	8

Kontext

Lund	11
Kv. Svaneluckykan - Stadsparken	15
Kv. Svaneluckykan - Observatorieparken	17

Byggnaden

Observatoriet	21
Funktion	23

Projektet

Metod	27
Inlämningsformat	29

Referenslista

30

Appendix

31

INLEDNING

I södra Sverige, längst sydvästra Skånes kust bortom Romeleåsen, reser sig en omgivande slätt med åkrar, skogar och stengården. Där ligger Lund, som vittnar om dessensiers lång destination som lärdomsstad med världsledande forskning och näringsliv.

1867 invigdes observatoriet i Stadsparken av Lunds Universitet för att bedriva studier inom vetenskapen om himlakropparna och universum utanför vår atmosfär.

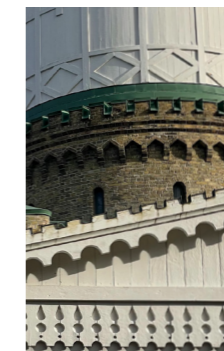
Idag (2022) står observatoriet utan sin ursprungsfunktion i nästan 20 år, då där inte bedrivs någon verksamhet i byggnaden och alla instrument har flyttats till det nybyggda Astronimihuset i norra Lund. De närliggande anläggningarna som var kopplade till Observatoriet står fortfarande kvar med viss funktion, medan andra har rivits.

Detta påverkar avsevärt byggnadens värde då dess specifika funktion har eliminerats och håller på att förfalla. Flera försök har gjorts att ge byggnaden ett nytt liv med idéetävlingar, men utan resultat med anledning av påkostade renoveringar.

Observatoriet tillsammans med de tillhörande anläggningarna i dess kontext står idag hårt skyddat som byggnadsminne sedan 1993, och som idag ägs av Lunds Kommun sedan 2002.

Min uppgift är att aktivera byggnaden genom transformation, och fastställa ett nytt användningsområde och samtidigt öppna upp mot parken för allmänheten så att platsen kan leva vidare.

Hur transformeras ett tidigare observatorie mer tillgängligt utan att förlora sitt kulturhistoriska värde?



Höger sida: Album Foto: Eget, 2022.

Nästa sida: Flygfoto över Lund från 1932. Stadsparken och staden. Foto: Okänt



INTENTION

Det gamla Observatoriet spelar en betydelsefull roll som institution för astronomiska observationer. Efter att ha varit astronomernas verksamhetsplats i över 100 år står hon idag tom för omvärlden, och kallar på en öppning för användning igen.

I det här projektet kommer jag att undersöka möjligheten att transformera byggnaden, som idag riskerar att förfalla. En transformation som skapar nya värden men med hänsyn och varsamhet till byggnadens arkitektoniska och kulturhistoriska värden, som inte får förvanskas.

Genom att undersöka och utreda byggnadens inneboende kvaliteter och värden, likaväl som dess problematik och vad som ska till för att uppdatera byggnaden till dagens krav är min intention att finna ett lämpligt användningsområde som tillgänglighet, som inte bara kan göra den aktuell under 2000-talet men att även inskriva sig och förstärka Observatorieparkens identitet.

Projektet förhåller sig till nutida kraven och kommer att förhålla sig till FN's 17 Världsmål, vilka specificeras ytterligare i följande text:

8. Full och produktiv sysselsättning och anständigt arbete för alla med en hållbar ekonomisk tillväxt.

8.9. Senast 2030 måste utformning implementeras för att främja hållbar turism, skapa jobb och främja lokal kultur och produkter.

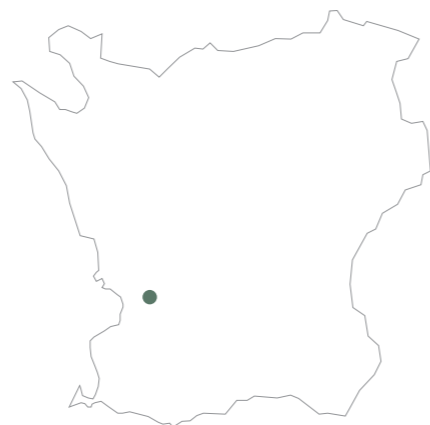
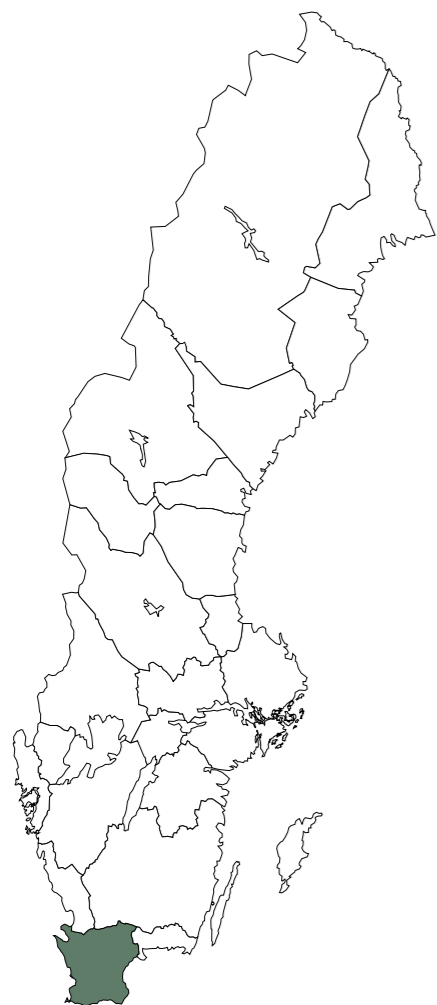
11. Göra städer och samhällen inkluderande, säkra, stabila och hållbara.

11.3. Senast 2030 måste stadsutvecklingen göras mer inkluderande och hållbar, och kapacitet för inkluderande, integrerad och hållbar bostadsplanering och -förvaltning måste stärkas.

11.4. Stärka insatserna för att skydda och bevara världskultur -och naturarv.

11.7. Senast 2030 se till att alla, särskilt kvinnor och barn, äldre och människor med funktionshinder, har tillgång till säkra, inkluderande och tillgängliga grönområden och offentliga ytor.





LUND

Lund är Sveriges äldsta stad som grundades år 990 och som idag omskrivs som en medeltida stad med sina vallgravar. Staden har idag ett välbevarat historiskt uttryck, men Lund var dock en dansk stad som inte blev svensk förrän år 1658.

Staden har haft starka relationer till den kristna kyrkan med eget biskopssäte redan cirka år 1050 med tillhörande Katedralskola. Man började då bygga en domkyrka i staden tillsammans med mindre kyrkor och ett kloster. Domkyrkans plats var en utgångspunkt sedan staden uppfördes.

År 1666 grundades Lunds Universitet med fyra ursprungliga fakulteter; teologisk, juridisk, medicinsk och filosofisk. Men antalet studenter var inte många och undervisning lades ner lång tid efter på grund av Skånska kriget som följde 1675-79. Lund var då i strid med danska trupper och olyckligtvis drabbades staden av en förödande brand där stadens byggnader och delar av universitetet hade strukit med.

Frihetstiden vid 1700-talet började men för staden innebar det inte så mycket. Universitetet var fortfarande litet med ett par hundra studenter med reducerade tillgångar, men som senare blev en rejäl ökning in på 1800-talet. Idag är Universitetet en av de största i Norden med hela 44.000 studenter per år.

Lund var inte bara en radikal universitetsstad utan också en betydande industristad som nådde staden under 1800-talet. Staden var i en stor förändring och hade nu kopplats till ett nätverk tack vare järnvägen som invigdes 1856 i västra sidan av staden.

Förbindelsen mellan Uppsala, Stockholm, Göteborg, Helsingborg och Malmö hade upprättats och möjliggjorde utvecklingen av Lund framåt.

Lund består idag av en tät stadskärna med endast få byggnader kvar på sin ursprungliga plats och gatunätet i stort sett oförändrat sedan medeltiden (se bilaga 1). Delar av staden som ligger inom den medeltida stadsvallen som tidigare omgav staden, märks även av idag. Stadens kännetecknas av en brokig arkitektur från olika tidsepoker samt viktiga historiska spår som Lunds Domkyrka tillsammans med kvartersområdet Kulturkvadraten.

Lund har stora visioner för framtiden med en omfattande utvecklings- och förändringsarbete med ett hållbart fokus. Med det i en högre grad att sätta Lund på kartan som en klimatsmart kommun som skapar framtiden med kunskap, innovation och öppenhet, vilket också just nu är stadens slogan.

Arbetet omfattar bland annat en hållbar tillväxt med förtätning av stadskärnan med en ökning nära 160.000 invånare 2040, jämfört med dagens drygt 125.000.

I planerna omfattas det nya bostäder, verksamheter, grön infrastruktur, hållbar mobilitet som järnvägssystem, men också utbyggnadsområden som Brunnhög, Västerbro och Ideonområdet. Översiktsplanen visar också hur landsbygden och naturen kan utvecklas.

Vänster sida: Översiktskarta Sverige - Skåne - Lund **Foto:** Egen illustration, 2022

Nästa sida: Karta över Lund, grön markering visar observatoriets placering **Foto:** Google Earth





KV. SVANELYCKKAN

Stadsparken

I den sydvästligaste delen av Lunds medeltida stadsområde finns ett stort grönområden på hela 15 hektar, känt som Stadsparken och Observatorieparken. Grönområdet är en av Lunds äldsta och mest besökta parkmiljöer bortsett från Lundagården och Botaniska trädgården. En avkopplande miljö med en dragningskraft som idag används för olika ändamål såväl som vardag, som vid fest- och evangemangtillfällen. Med andra ord en mycket värdefull rekreativ miljö för Lundaborna och besökare i staden.

Stadsvallarna runt om byggdes redan under 1100-talet (se bilaga 2), men förföll under 1700-talet då staden började breda ut sig och därmed hade man ett landskap öppet mot Öresund.

I början på 1800-talet invigdes den så kallade "akademiska promenaden" på stadsvallen av Lunds Universitet detta i och med att parker, grönområden och promenadstråk var ett viktigt inslag i stadsrummen, därmed förhindrades att området styckades upp (S. Larsson, 2015). Men det

var inte förrän under 1860-talet som Stadsparkens tillkomst påbörjades där parkbolaget anlade en trädgård (se bilaga 3). Parken blomstrade och bildade en trädgård med orangerie och en sommarrestaurang öppnades med en fontän i fronten som finns kvar än idag. Även så uppfördes ett astronomiskt observatorium (Bevaringskommittén, 1981).

Under århundrade har parken utvidgats med arkitektur som förmedlade försäljning och serveringar genom fantasifulla paviljonger och utställningar som kom med namnet Lundautställningen (se bilaga 4, 5 och 6) som senare blev grundplanen för den nya Stadsparken som stod färdigt 1911.

Förnyelser och utökning i Stadsparken har skett genom de senaste åren med bland annat Observatorieparken. Arkeologiska iakttagelser har även gjorts i samband med ombyggnationer som idag utgör en tydlig avgränsad del av Stadsparken med staket och buskage.

KV. SVANELYCKKAN

Observatorieparken

Då Lunds Universitet övertog Stadsparken ansattes en tomt i den östra delen - Observatorieparken. Detta efter att Riksdagen hade slutligen beviljat att ansatta ett mindre observatorie för 15.000-20.000 riksdaler. Flera försök och livliga debatter hade tidigare genom åren gjorts då det ansågs oväsentligt på grund av ett redan närbeläget observatorie i Köpenhamn (H. Kristenson, 1990).

Parken kom till år 1867 för bedriv av undervisning och forskning i astronomi. Platsens ansågs dock till en viss del vara ofördelaktig för observationer då markdimma var ett faktum och att läget hade allmän låg utsiktspunkt. Men å andra sidan såg man en god fördel att anlägga parken i Lunds södra del där fri sikt i alla väderstrecken och att inte störas av stadsljuset (Astronomien i Lund 1667-1936, H. Kristenson, 1990).

Observatorieparken är idag en oas med stora lövträd och slingrande grusvägar som delar av gräsytor i ovala former. Parken avgränsas av Svanegatan i norr, Gyllenkroks Allé i öst och den gamla stadsvallen i sydväst. I ett utdrag från boken *Astronomien i Lund 1667-1936*, beskrivs ett första möte med parken:

“För att komma till “Obsis” måste man uppsöka Svanegatan 9. T. v. om ingången är besökaren i tillfälle - om det numera behövs. sedan radiosignalerna blivit så lättåtkomliga - att kontrollera sin fickkronometer genom att jämföra den med det elektriska ur, som är uppsatt i hörnspelaren mellan Gyllenkroks allé och Svanegatan. (...) Emmelertid får man dock ej för mycket lita på dessa apparater utan då det gäller noggrannare uppgifter, måste man höra efter på observatoriet, vilket de noggranna avläsningarna äro. Vi inträda nu emmelertid på tomten och gå förbi den idylliska vaktmästarbostaden på höger hand rakt fram mot tornbyggnaden, vars entré ligger i dess östra flygel.”

Parkens grönska har vuxit och skapar flera små rum i parkmiljön. Under 2017 gjordes en arkeologisk utgrävning för att ta reda på vart ursprungliga gångar och uppdelningarna gick för att sedan göra en varsam restaurering år 2018 av gångsystemet av parkens ursprung.

Nya planteringar och växtarter hade tillförts och viss beslyning har adderats. Det är en miljö som blandar öppna och stängda gräsytor med fasader likt kulisser. Parken förmedlar ett varierande uttryck, nya lokaler har adderats i omgångar för att anpassas till den astronomiska verksamhetens utveckling och ger idag det skilda uttrycket i parken.

I parken finns det åtta tillhörande byggnader för observatoriebyggnaden där var och en har en speciell utformning och funktion. Vaktmästarbostaden, Räknehuset och den Vita paviljongen samt Magasinet är de byggnader som används idag och hyrs av Katedralskolan genom utbildningssyfte (Carita, 2016). Utöver de aktiva byggnaderna finns Seismografhuset, Norra instrumenttornet, Astrografhuset och Observatoriet som är tomställt.

Vänster sida: 1. Observatoriet 2. Vita paviljongen 3. Räknehuset 4. Vaktmästarbostad
5. Astrografhuset 6. Seismografhuset 7. Norra instrumenttornet 8. Magasin **Foto:** Google Earth
Nästa sida: Observatorieparken sett från sydväst **Foto:** Google Earth





OBSERVATORIET

Lunds första, eller också kanske Sveriges första observatorium ägde rum i Lundagårdshusets torn av självaste professorn Andreas Spoles hus, men läget var ohållbart och ansågs inte ge den Lundensiska astronomin någon framtid.

Fler förslag på hur ett nytt observatorium skulle utföras hade förberetts så tidigt som år 1850. Tidigare observationer hade nämligen kritiserats hårt då de inte var anpassade för den tänkta verksamheten på grund av bristande kunskap hos arkitekten.

Helgo Zettervall (1831-1907) var Skånes mest anlitade arkitekt, men under hans år som arkitekt var han också en mycket kritiserad arkitekt mest på grund av restaureringen vid Lunds domkyrka (Fowelin, 2016). Trots detta var Zettervall sedan 1860 verksam i Lund som domkyrkoarkitekt, då han lämnade ett fasadförslag med detaljer i borgliknande medeltidsromantisk stil till det nya observatoriet.

Gestaltningen av fasad blev uppfört i gult handslaget tegel som lagts i kryssförband, och med en direkt koppling till astronomi kan läsas av ett par sexuddiga stjärnor kring byggnadens tre huvudingångar. Byggnaden är även utsmyckad med grönmålat smide. De oisolerade träpartierna i tornet och den västra flygeln har sin form på grund av att skydda instrumenten mot temperaturväxlingar och vind. Det cylinderformade tornet vilar på en vridbar konstruktion med en stor spaltöppning mot himlen för de astronomiska observationerna och kännetecknas av *“en miniatyrlik precision som ger den lilla byggnaden monumentalitet”*, noterar arkitekten och professorn Anders Bodin (2016).

Fasadförslaget var Zettervalls första uppdrag för Lunds Universitet där han även där gav förslag för huvudentrén. Arkitekten gjorde även avtryck på

offentliga byggnader och privata villor i Lund och andra regioner runt om i Sverige.

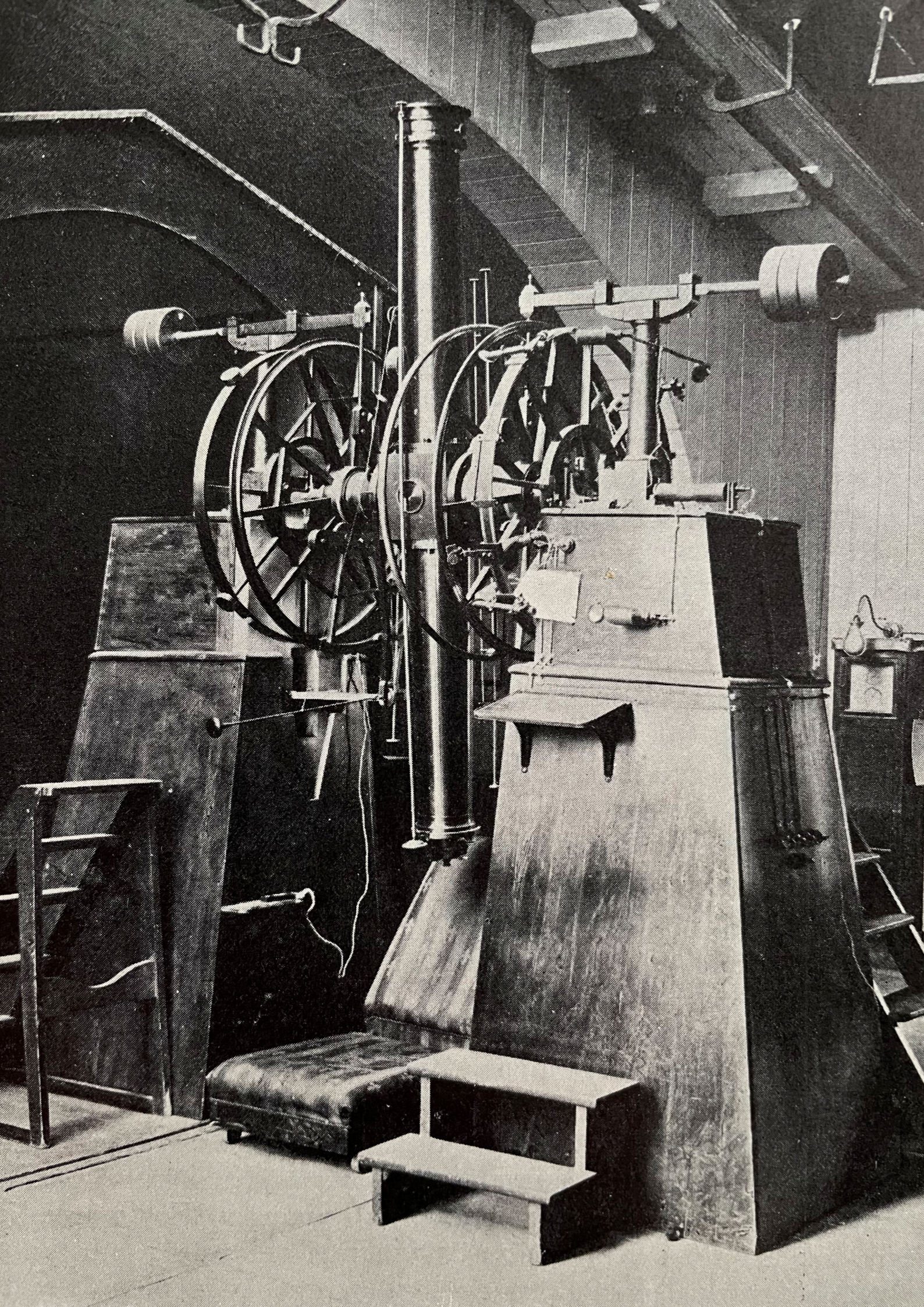
Observatoriebyggnaden blev därmed uppfört 1867 efter riktlinjer och tankar av professorn för Astronominstitutet vid Universitetet, Axel Möller som blev ansvarig för anläggningen och i hans betjänst kom att bli ovanligt lång och omfattande.

Med sin grekiska korsplan ritade av byggmästaren P. C Sörensen och timmermästaren F. G Escher har byggnaden generösa öppna ytor som ger rummen möjlighet för förändring. Konstruktionen är speciell på grund av sin fristående betongpelare som börjar i källaren och går hela vägen upp mot tornet varemellan trappan befinner sig. Observatoriet har även fyra flygel som är placerade utifrån väderstrecken. År 1940 grävdes en källare under observatoriebyggnaden.

Under åren har det genomförts utvändiga åtgärder som bland annat inkluderar målning, lagning, återmontering, nytillverkning och färgsättning (Carita, 2016) som genomförden 2015-2016. I byggnadens interiör finns det fortsatt flera snickerier, trycken och detaljer som bevarats i dess originalutförande sedan 1867 men en del av rummen är även mycket förfallna.

Byggnaden står fortsatt stadigt och agerar symbol i grönskans mitt med en sträckning i alla fyra väderstreck med sin placering för sin historiska funktion. Observatoriet användes från sin uppkomst till 2002 då all utrustning flyttades till Astronomihuset som ligger norr om Lund. Flytten berodde på Lunds växande stadskärna och stadsljuset försvårade de astronomiska studierna.

Observatoriet och parkmiljön har idag stärkande värde från olika kategorier och är skyddat kulturminne sedan 1993.



FUNKTION

“Då man tänker på astronomerna, så föreställer man sig gärna, som sagt, dessa såsom sittande på en veranda eller altan, svepande en kikare fram och tillbaka på måfå över himlen, plötsligt springa upp och förkunna för en värld, färdig att lyssna: “Se, jag har funnit en ny stjärna!” Upptäckten av nya himlakroppar är naturligen en mycket viktig sid av astronomiens verksamhet, men bara också en av de många. Det säger sig själv, att det är vida viktigaste, att man kan studera de redan kända himlakropparna grundligt än att blotta fästa uppmärksamheten på tillvaron av en förut ej uppmärksammas bland den nära millionhövade skara av dessa kroppar”

- Urdrag från boken Astronomien i Lund 1667-1936

Forskningen vid Lunds observatorium har som ett gemensamt fokus uppkomsten och utvecklingen av Vintergatan och dess beståndsdelar. Att utforska livets väsen och förklara dess uppkomst.

På Observatoriet i Lund gjordes alldeles särskilda iakttagelser av planeter och kometer med omfattande undersökningar och beräkningar kring dess rörelseförhållanden, allmänna uppbyggnad, och utvecklingshistoria. Observatoriet hade en lyckosam utveckling av astronomerna som nådde en internationell modern nivå (Ståhl, 2017), nog för dess centrala anpassade mittpunkt och som traditionellt studerande av himlakroppar av moderna instrument.

Astronomernas arbete i Observatoriet var mycket omständiga, med observatören liggandes vid instrumenten för att få en korrekt bestämning av stjärnornas positioner medan assistenten avläste cirkelinställningarna. Bland annat användes instrumentet meridiancirkel som är en astronomisk kikare, konstruerad för att mäta stjärnors och planeters positioner med största möjliga noggrannhet (Astronomien i Lund 1667-1936).

Fram till 1940-talet genomfördes flera ambitiösa observationer, bland annat den stora internationella stjärnkatalogen *Astronomische Gesellschaft Katalog*

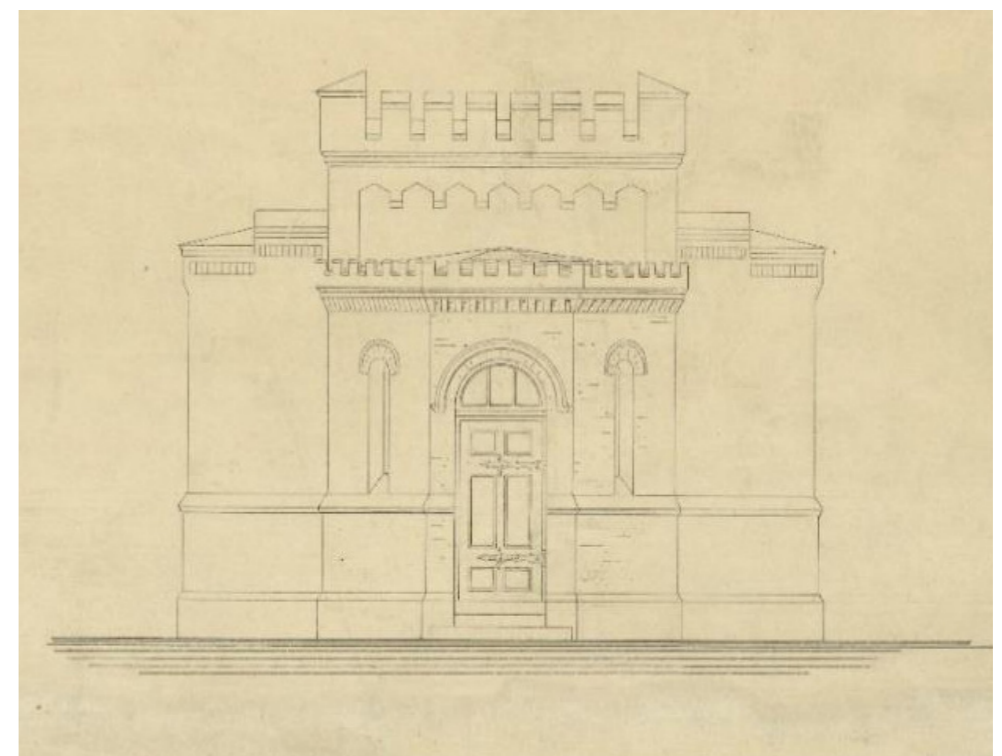
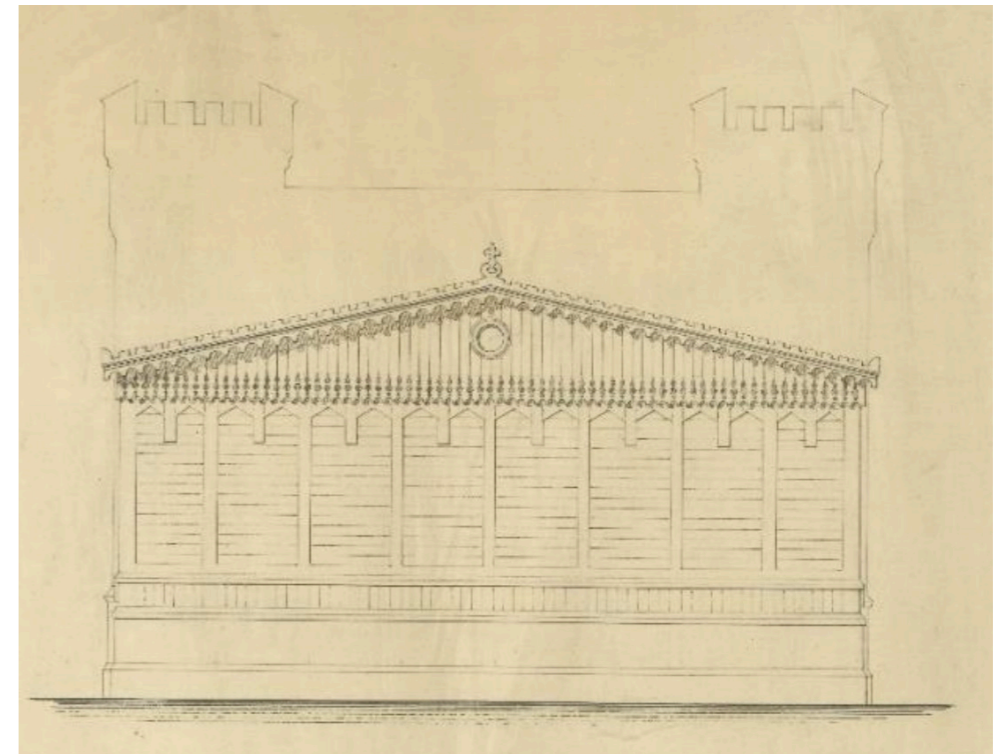
Som tidigare nämnt i texten har observatoriebyggnaden byggts med tillhörande anläggningar (se sida 16). Vaktmästarbostaden för att bosätta vaktmästaren som också fungerade som arbetsrum. I det närliggande Räknehuset gjordes beräkningar för de astronomiska studierna. Seismografkällaren byggdes som namnet talar, seismografiska studier, liksom ett instrument avsett för registrering av jordbävningar som faktiskt registrerade tre stycken våren 1935 (Astronomien i Lund 1667-1936). Astrografhuset står på hjul för att den lättare skulle kunna flyttas runt. Magasinet var till förråd och på senare år kom det till två baracker som arbetsrum och kontor. Med andra ord från dess tid har byggnaden med dess anläggningar haft ett både dagligt och nattligt liv.

Idag finns inga instrument kvar i byggnaderna men fundamenten och andra arrangemang liksom den tekniska installationen för trätornets rullbana finns bevarade.

Vänster sida: Meridiancirkeln vid Lunds Observatorium **Foto:** Taget ur boken 'Astronomien i Lund 1667-1936'



Denna sidan: Originalritning av Helgo Zettervall. Observatoriets östra fasad med huvudentrén **Foto:** Universitetsarkivet
Nästa sida: Ritning högst upp, västra flygeln och till höger norra flygeln **Foto:** Universitetsarkivet





M E T O D

Projektet kommer att utvecklas genom en transformation och kommer byggas på tre etapper som var och en bildar ett skärpt fokus som tillsammans bidrar till att projektet preciseras och kvalificeras.

B L I K

Första etappen kommer registreringar som består av arkivstudier, opmålning och fotoregistreringar. Analys, som består av att sortera en mängd information för att möjliggöra en värdering av platsen samt byggnadens och områdets karaktär som formar en förståelse för kommande transformation.

K A S T

I denna etappen består processen av skissning. Processen ska ligga i grund för ritningsmaterial för observatoriet och utreda i vilken riktning projektet ska vidarebearbetas.

P R O J E K T

I slutfasen kommer jag att förtydliga och detaljera projektet i kombination av alla registreringar, analyser och undersökningar, till ett slutligt arkitektoniskt förslag för observatoriets framtid.

Tre skalor

Under samtliga etapper ovan kommer jag att arbeta löpande med olika skalor och betraktningvinklar för att kunna närma mig projektet från det överordnade, stadsmässiga perspektivet ner till det rumliga, taktila och byggtekniska.

L A N D S C A P E

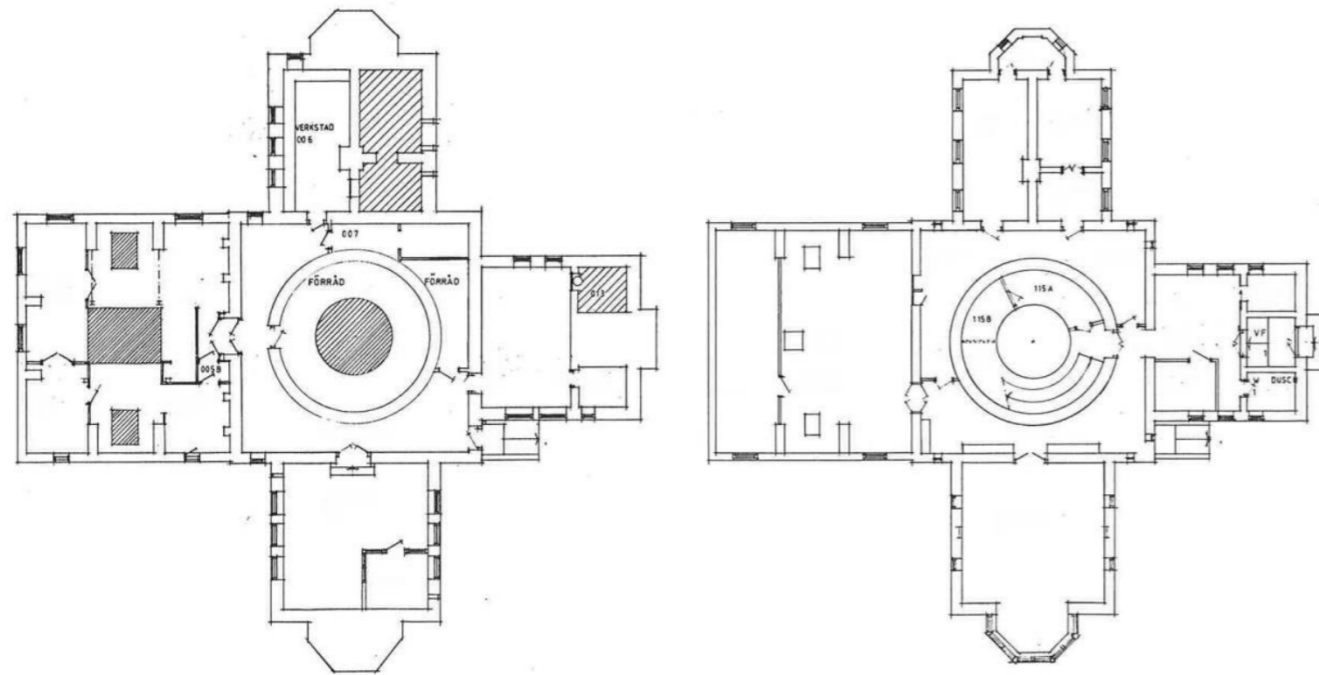
Den stora skalan, härunder byggnadens volym och dess relation till sitt stadsmässiga sammanhang.

S T I L L L I F E

Byggnadens rumsligheter, övergångar och uttryck.

P O R T R A I T

Det helt nära, varpå handens kontakt med byggnaden. Det är här detaljeringen beskrivs och ritas upp samt materialval och byggtekniska lösningar presenteras.



INLÄMNINGSFORMAT

Planlösning	1:500 / 1:50 / 1:5
Utsnitt	1:500 / 1:50 / 1:5
Fasad	1:500 / 1:50 / 1:5
Modellstudie	
Visualiseringar	
Analys och värdesättning	
Katalog	Process, referenser, undersökningar, registreringar och skisser.

REFERENSLISTA

Litteratur

”Astronomen i Lund 1667-1936. Glimtar och drag ur astronomiska institutionens liv och öden i nuvarande och gången tid.” Carl Bloms boktryckeri, Lund (1937).

Bevaringskommittén (1981). *Lunds stadskärna*. Bevaringsprogram Clemens och Drottens rotar. Lund.

Bodin, Anders (2016). *Zettervall i Lund. Arkitektur och stadsbyggnad i 1800-talet*. (Gamla Lunds årsbok), citerat citat s. 106.

Kristenson, Hjärdis (1990). *Vetenskapens Byggnader Under 1800-Talet: Lund Och Europa*. (Stockholm: Arkitekturmuseet).

Elektroniska källor

Fowelin, Johan (2016). *Varför alla hatar Helgo Zettervall*. Hämtad 2022-02-10 från <http://www.syntesforlag.se/kritik/helgo.pdf>

Rapporter

Melchert, Carita (2016). *Svanelyckan 3, Observatoriet*. Kulturmiljörapport 2016:7. Hämtad 2022-02-10 från <https://docplayer.se/139082217-Svanelyckan-3-observatoriet-lund-lunds-kommun-skane-antikvarisk-medverkan.html>

Larsson, Stefan (2015). *Stadsparken Svanelyckan 1 & 2, fornlämning*. Kulturmiljörapport 2019:3. Hämtad 2022-02-13 från <https://48tos13x7lvo1f0jlt4999u8-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2020/05/2019-3-svanelyckan-1-o-2-lund-fu-2015.pdf>

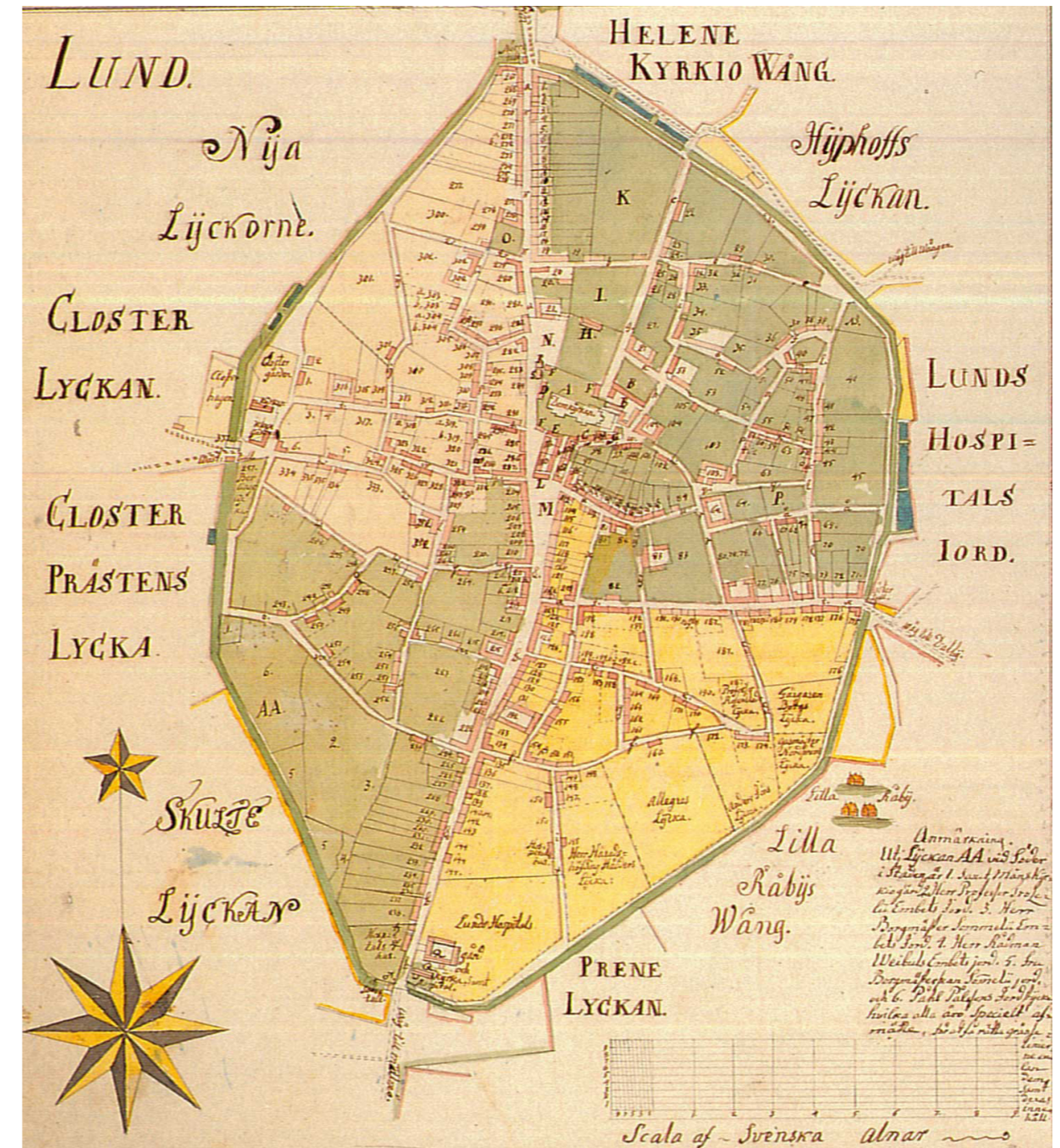
Melchert, Carita (2016). *Forskarbaracken vid observatoriet*. Kulturmiljörapport 2016:11. Hämtad 2022-02-10 från <https://48tos13x7lvo1f0jlt4999u8-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2019/03/2016-11-svanelyckan-3-forskarbarack-a-dokumentation-2016-carita-melchert.pdf>

Ståhl, Solveig (2017). *Vad ska hända med Gamla Observatoriet?*. Rapport för Gamla Lunds förslag. Hämtad 2022-02-13 från https://gamlalund.se/wordpress/wp-content/uploads/2019/05/gamlalundnytt_17-6.pdf

Övrigt

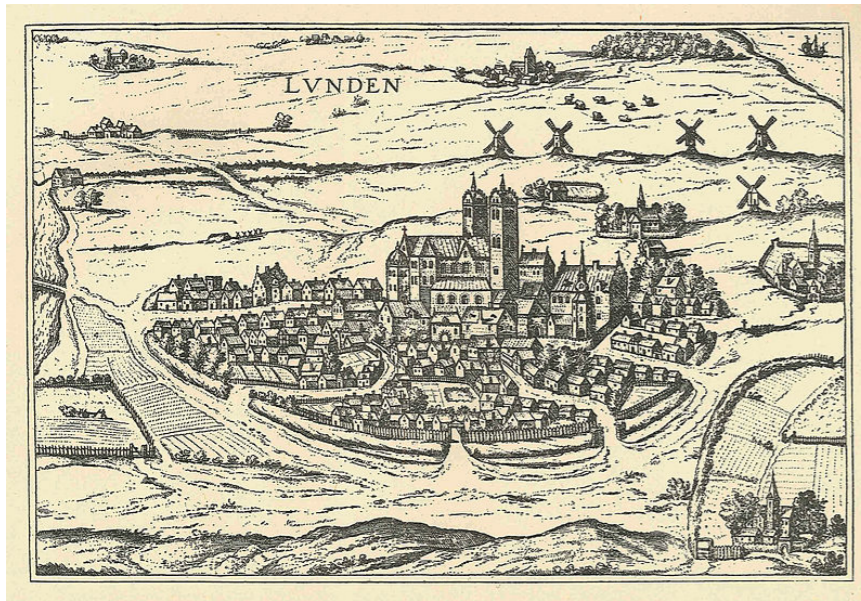
Paul Creutz (fastighetsförvaltare Lunds Kommun), rundtur kring Observatoriet 10 januari 2022, Lund

APPENDIX



Bilag 1 (ovan): Staden Lund inom vallarne, år 1783 av C. M. Espman Foto: Kulturen.com

APPENDIX

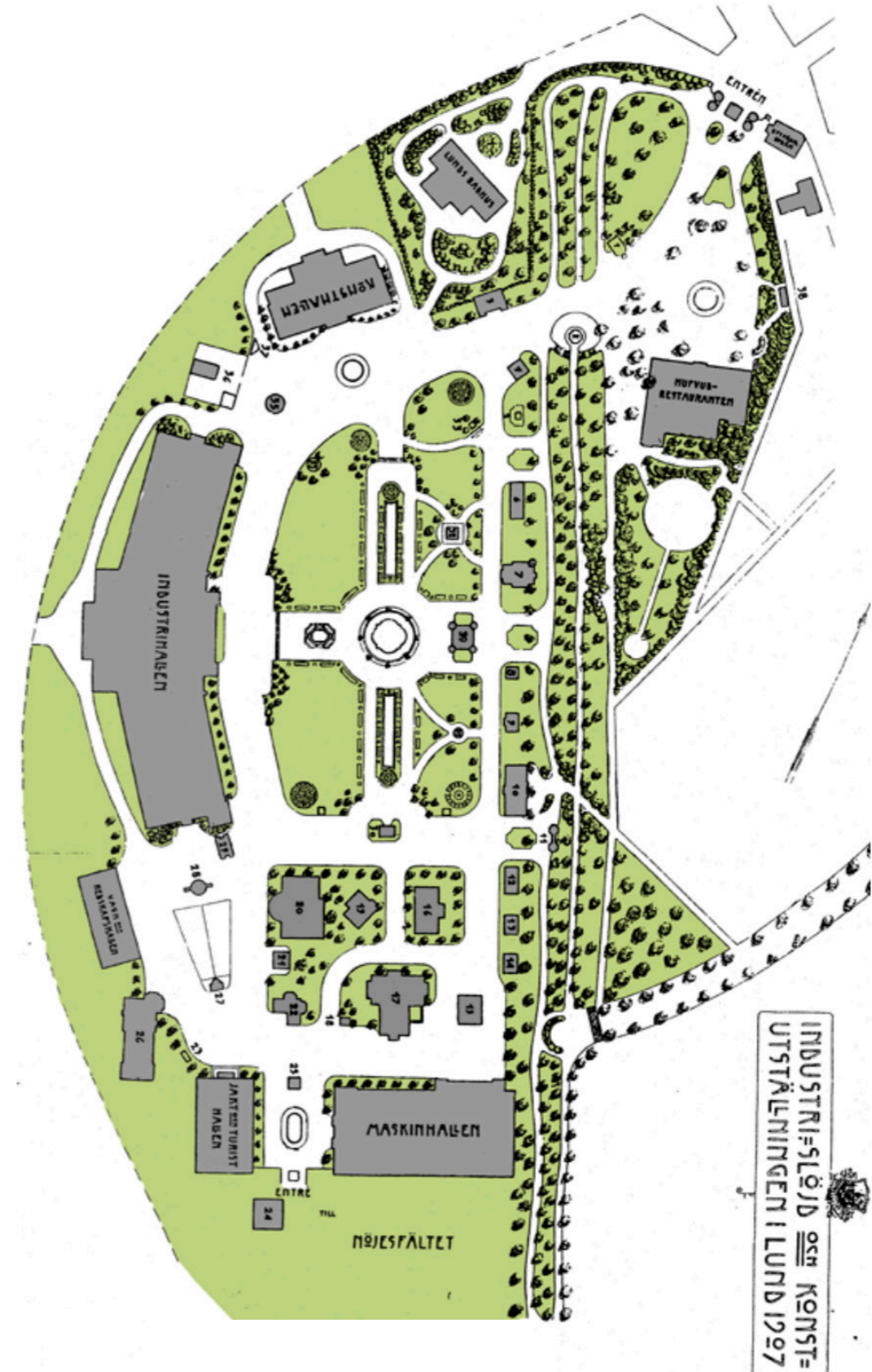


Bilag 2: Lund cirka 1588 omringad av stadsvallar. Kopparstick av Franz Hogenberg Foto: Kulturportal Lund



Bilag 3: Parkbolagets trädgård och Observatorieparken från 1896 Foto: Lunds Kommun

APPENDIX



Bilag 4: Plan från Lundautställningen 1907 Foto: Lunds Kommun

APPENDIX



Bilag 5: Lundauställningen 1907, entré **Foto:** Arkivkopia.se



Bilag 6: Lundauställningen 1907, utställningsområdet **Foto:** Arkivkopia.se



Det Kongelige Akademi -
Arkitektur, Design, Konservering

Examensprogram våren 2022

Maria Drozd, 170482

Institut for Bygningskunst og Kultur

Masterprogrammet for Kulturarv, Transformation och Restaurering